

«БЕРГЕ ДЭЭШТИҢ ХОЛ САЛДЫККАН ХЕРЭЭ ЧОК»

Тыла Республика Президент Ш. Д. Ооржак ТР-ини А. С. Пункин атты Национал библиотеканын үндэстелетинин бээр 65 чыл болган оюнга турсактаан эртем-практиктик конференциянын ажыдышымыкка чүгү чугаалаар мурунда коллективтин ажылдап турар оран-савазы-биле тамышкан.

Номчукулдарын болган ном саанын талазы-биле республиканын библиотеканы омуруну одуртта турар турар. Бөгүнде мында аймак-буру углавынын талаарта тыга, орус болган дагышкы даяларда библиотеканын номнарын ишти саны 700 мүн чедир турар. Оон ичинде 1944 чылдан эгелеп бо хүнерге чедир тыга мында парлаан номнарын саны 22 мүн көзөк болуп турар даялар библиотеканын директору Ольга Васильевна Февель Президентте табылгаларын. Мында амы үеде колдунуа доо эртемниг специалисттер ажылдап турар, тус терини үдүзүн карларын кой.

Ш. Д. Ооржак библиотеканын амы-агы кидиретини көзүн, ном фондуну союурган корун турар. ТАР чегинде Тывага хамаарыштыр үлдүрүп турган ном-терини кедерге союурган. Олардын арзылган А. Бартоломй «Хайышкылар» деп ному дык чыгыс эземелер артып. ТАР-нын 16 чыл оюнга турсактаан «Республика» арат, Москвага 1944 чылда үндүрүп «Урянхай край», ол мыкшап Тыва дуга-

нын номчукулдарын ишти саны 40 мүн турган болза, бо чымын оларын саны 42 мүн ажып турар апарган. Ол чүд дээрге, мында улуг-даа, бичи-даа номчукулдарын номга ишти херелгелини дыка дүрүн өскенин херечилеп турар.

Моон мурунда чылдарда библиотекаларга чүгө өскөргөн белек ному номчуур турган болза, ам А. С. Пункин атты Национал библиотекка номнар иязы-буру коткүндөр парлаан дагышкы бугүдүргөн чаа херечиле биче хамчылаан тигорфиялар тургускан. Президент Ш. Д. Ооржак алаа мыкшап баштайгы продукцияны союурган көрүш, улус үнелелди берген. Мыкшап номчууштарыны шырагы терини экт. Оон амыда, калың-даа хем-чээлге улгаттыр-бичелер парлаан белек бугүдүрүчүгү аппараты база амыкшап турар. Чамык тигорфияларын депселин хөгжүмү потанын белин парлаан стапак бар. Аны-агы хөвирин 460 үндүртүп машинага паргалаан. ТАР үезинде турган баштайгы электронстанцияныг бажыныдан үндүрелетини үгөн каш-ла санды ажылдакчылардыг библиотекка бо үениг дугураанда биче хаартыгын болган белек мергезилге специалисттер, бажыг материал-техниктиг база-биле хандыр-

тыганын ол демгелген. Ол чүдүдөр бистин иштетиле-вистин сагыш-сеткил, уган-бодал, чырык хон кириш-кириш идик берип, улуг садырды чедирер апар дугура чугаагон. Силерди дилерим болза, эң ховар дээр эртинге деп чугаалдарын, номнарын парлап, чавратка, оларны кедерге камныг ажыглаар херек.

Бо библиотеканынги шолу кокамыс Хакас Республика аймак ишти катан биче-даа болза, бис оларын ном фондунун талазы-биле бугун чырык катан хой болтай бис. Ол аны чүгү-дүр. Ховар номдентер, чугаалдарын катан үндүрер союурга-биле Чазактын база парламенттинги аразында дугуружуп турган, дуза көргүзүрүнги айтырын тургузар бис.

Делегация 14 чурттарыга чоруп тургап, хой-хой библиотекаларга, музейлерге кирип. Кедрей-ле солун болган байлак чору! Би-чанап биске ам библиотеканы системанынги дугайыга 2—3 чурттарыг хулап алдары дыка чүгүлө. Амы үеде бистин иштетиле-вистин улам ийди чаврыш хөгжүрүнгө 8—9 кире кол углавыныкынар турун турар. Ол дээрге — нечашты айтырын, школа системанынги реформады, дооли школанын реформасы, улус өөрелдиге, шажым-чүдүгө, спорт болган оон-даа өскө. Бистин амы-тедери-вистин бо шагда Японияга,

СПОРТЧУ НАМДАРГА НЕМЕЙ...

Элеэди уругларнын спорт школазында тренер-башкы Мergen Монгуш болган оон эки Родион Хертек олар дедей, Европа, СССР чемпиону, профессионал боксерлар арзыныга делегация 8 даялар чемпиону Юрий Арбатковун шапылаа дээр Кемеровога арктен улустар арзыны маргылдаага киришкеш, чемпион болганын №73 «Шың» солунда дыкшапкан бис.

Бо мезеге колбаштыр ур чемпиононарны белектер, маргылдаже чурткан республиканын элеэди уругларнын спорт школазынын улуг тренера Борис Маадырбаевич Донгак редакцияга келгеш, мындыг немеле тайлалырын кылган:

— Мergen Монгуш болган Родион Хертек элеэди уругларнын спорт школазынын кижизилдикчери. Ам амыдыралче тускайлап оруку ач эгелеп чоруур, оон-биле кады школазына ажылдаашканын турар кижилер чүе. Мergen — тренер башкы, а Родион — күш-культура инструктору. Бисте аны-агы маргылдаа, мезерейлерге Белик көргүзүрүшү чедип ап турган өскө-даа кижилер база бар чүе, мычалаа-даа ишти школазын белик көргүзүрүшү спортчуларнын дугайын солун, парлаглаа шоолу үндүрбей турган. Хөлдү эрттир чүе хөөрелди макташ, айур эрттирсе хөржөк деп болал коллективне, оон ишине мейзе база турган чүе. Ол дээрге чаврыгырды ийин, оон чогуур тунелин үндүргөн бис.

— Мergen Монгушту өскө чедиркинерини дугайыг номчукулаларга тамыштырын көрүнерем, Борис Маадырбаевич?

— Күзөлдүм-биле чугаалаан. Мergen Монгуш бо чылдык март айга Татарстаннын найысылды — Казаньга Россиянын бирги чедир эркен кик-боксинг маргылдаага киришкеш, болуучу деңизинге база чемпион болду. Европанын ам болуучу чемпиондыгыг кирижир эргени алаа алган. Оон эки, бистин командасыг кижиниг Ромеш Ондар ул маргылдаага ишти черин ээлеп. Андрей айла Билек хөржайга арктен Сибирь чемпиондыгыг Мergen Монгуш база чемпион болду. Июль айга Екатеринбург хөржайга эртер Россия чемпиондыгыг кирижир эргени алаа алган. Кага-лаа барган, бирги чер ээлеп апарган кайтамган ар-дир ийин. Эр кей!

— Мында-мында маргылдааларга бо-ла кирип бээр-дир силер, силерге кымнар дузалап турармы?

— Бүгү маргылдааларга боксерлар боттарынын акча-хөргөзүшү чоруп турган чүе, мычалаа-даа сөөлү үеде деткичилер улуг дузаны көргүзүп өгөлдө. Тыяныг Аныктар ассоциациянын кижиниг Мergen Ондар, Александр Куулар, Улуг-Хемнин Арты-Уулууге сайгарлыкчы Олег Хомайт, Кызылда №40 магазинин директору Орлан Кага-оол, №50 магазинин директору Наталья Донгак олар сагыш-сеткилин өөртүп келир дузаны кадып, деткичени көргүзүп турар.

Ол мыкшап элеэди уругларнын спорт школазынын директору Владимир Ардакчиев. Шугон боксту сайгарлыкчы улуг кижизилги салып, маргылдааларын үргүтүп эрттирп турар киж. Бо хөркеке тренер Афанасий Павлович Чучунов база улуг үдүн кирип турар. Амы үеде чүгө диленир өвс, харын тыяныгын сайгарды, боттары хөвдери болза, бистин ажылымыс буруналар алаарын билип, баштайгы орадалжышыкынарны кылдып турар бис. Биске аажок улуг деткичени көргүзүп, ам-даа көргүс бээр деткичериликке өөртүп четтиргеликтин чүе-мүг сестерин «Шыңны» дамчытып илериини черле чоптуг. Улуу-биле четтирдилис. бистин деткиччилерис.

— Республиканын өскө организаццияларын талазын-дан дуза ап турар силер бе, Борис Маадырбаевич?

— Сас-чугаа-биле бисти «хой-арт» кирип турар деткиччилер бар болбайт аан. Иччамыкче, ТР-нин Күш-культура болган спорт талазы-биле күрүнө комитетини биске болган кик-боксинг федерациянын президентинин талазын-дан бистин оолдарымыс кичээниг салып, деткичин дилери база артык өвс. Боттуг дуза көргүсүр болза, бистин оолдарымыс моон-лаа белик көргүзүрүшү чедип ап болурун олар-биле туудуш ажылдап турар болганына бузурелин болур мен.

Алексей АИР

УРУГЛАР БАЙЫРЛАЛЫ

Июнь 4 — Уруглар камгалагынын хүнү. Чаштар бистин кедерге дивир бис. Ол, мычалаа, мында.

Бо ийин бичин кижизилги көстүп келерини четтирбейт мынаар. Ол кыска үе, тос чыл манаанын-биле домей. Бичанган чырык чер кырынга төртүтүгөн чаш төлдүн баштайгы кышкыкы алаа кажа-даа уттундурас. Ол хүндөп эгелеп, не кижи төлдүң кадыкчымын, келир үеде салым-чору дээр, бугү күжүң үндүр. Бичанган-ла боор, июнь 1 ала-велерге, уругларга эң-не эргим, өөрүшкү-манайлыг хүнерини бирээ. Чүе дык, оон хүн Бүгү-дүргөниң уруглар камгалагынын хүнү. Бо хүнде чер болганынча, хоорап, суурларга бичин чаштарын алгы-кышкык, өөрүшкү, хөгжүм-иры элек болур. Ол хүн агаар чеже-даа соок, бүртүр турган болза, Кызылдын «Арат» шолунда чала-терелди бичин спортчулар, каас чараш мылдыр шиметиниң коробалы оолдар, бичин көрүчүлөр театрынын кижизилчилери, Кызылдын школарын таласкы, хой-хой маппа чоннарын тоолдарын маадырлары кара салды Карабас, үш баштыг улу, бичи хавакчаштар, алдын куштар дээр, кымнарын чок дээр.

Олар чыскаал азы-биле ыры-хөгжүм, тамы-сэмнин төви-биле национал паркке угал чорутураг, мылазында хөлдүг, чараш деп чүезин чүү дээр ону. Кызылда чыылдан ала-велер, акыг-байлары бичилер-биле кады ойлап-хөгдөп турдулар. Уругларын өөрүшкүгү бистин база өөрүшкүгү болгай.

Амыдыралдын бөгүнү аар-берге, ортек-үе өзүп, акша-пиданы үмөйи турар үезинде бичилерге шак мындыг уттундурас кайтамчы чараш байырдалды, өөрүшкүгү, каткы-хөгү сөйлеп бергенерге: А. Л. Чадамбага, К. А. Емельяновка база Кызыл хоорай чыгаргызыга, байырдалдын чыскаалыга киришкен ажы-төдге өөртү четтирбестинерге-дээр чок.

Тоолдарын маадырлары чыскаал-биле келгеш. Мында-дын национал парк аксыга солун көрөштин бараалташкан. Ол үеде уруглар ийан тоолдарын маадырлары-биле чугаалажып, тамыкы адыр аралыг болган.

Делегация уруглар камгалагынын хүнүн тамыштыр Тыва Республиканын Президентин Ш. Д. Ооржак, ТР-ини Дээди Хуралын Даргазы К. А. Бичелди база ТР-нин культуура, кино болган туруйн сайды Ч. Ч. Ондар болган өскөдөр-даа уругларга байыр чедирип чүе чугаалаан.

Тайгана ДОНГАК. ЧУРУКТАРДА: байыраал үезинде чаштар. В. САВИНХТЫҢ тыртырчуруктары.

АМЫДЫРАЛДЫҢ АГЫМЫ-БИЛЕ

Чокта чаа Сут-Хөл ко-жунуу эрийг кеш чор-дум.

Орумуң эге копназын Бора-Тайга ортукмак шко-лазын эгелээр болаш чедө бээрине, школазын дөвс-кээр ары-силег, спорт шолунге тургузар дериг-хөркөселери ааныг көстүп тур. Өөрелдиге чыгып турса, Бора-Тайга ортукмак мези чоран кел соуралмак, школарын болган культуура албан чердериниң чайгы септелге-биле тамыжары. Школазын директор В. Т. Ондар ажылынын түң-велин мынаар чугаалады:

— Беш чыл иштинде чору-дуп келген ишчилел ажыл-дарын тунелдери шору көстүп келген. Туризм, чурт-инчилел, экология талазы-биле кожуун иштинде ултуртур топуг тургускан. Көзгөн аалчыларга союур-галып көргүзүштер чүдүл-герис-лаа бар: республиканын Алдан-Маадыр музейниң салдыры, кайтамчык чараш Сут-Хөлүвүс, төөгү-дүг турсаккаларынмыс дээр, оон-даа өскө. Бо бүгүнү союурган, республика иш-тинде, республикадан даш-каар-даа аалчылар көзү ту-рары биске улуг чоргаалды.

Школа туттунгандан бээр 38 чыл болуп турар. Улуг септелге кылар болза деп күзөгөр-лаа, болдумас-тыр. Бо акша-тогерик чок челе-чүдөй, дозу белин салып алары мында амыр өвс, мычалаа-ла «думчунка» тулгана бязаа сугжү дээр болгай, боттарымын 20 кире ангор өшкүвүс бар. Ол каш өшкүвүсүгү кыргааш, дүгүн салып-саарып, орнаар орнап тургап, оон кирген акша-биле септеп бис. Чылдын каштар хомур-лап, топнамысты боттарымыс белектер алары чачыл болган — деп, чүгү-дөп ол доосту.

Бо школаан амыда Хор-Тайга ортукмак школазына база барган мен деп үстүне чугаалаан болгай мен. Мында школазын өөрелдиге талазы-биле эргелекчи Л. Х. Хомайт-биле журажым чугаалаашты. Ол школазын амыдырал-чурттааламы-биле каасы тамыштырды:

Бисте 340 өөреникчи, 25 башкы ажылдап турар. Арга-туруулар белек башкылар арымыста хей. Ишти-ан-биле школачыларын били шыраак. Кожуун-лаа, республика-лаа чергелин олимпиадаларга шанналдыг черлерин ал келинис. Бо чылды 11 класты — он секс, 9 класты — чээрби сескини доозуп турар. Школазын ханалары ийленгелей бергилээ. Бичин малгап барып дүжөр болза, оон өт-түр хүн көстү бээр чыгыш. Башкы-биле чугаалажып ора көрүмгө, чүгө ханалыг дээрини өвс, шылаы база ирнп калган школа болду. Эздүдү ажылдары айыл-

дыг, чаа школа негетининг келген черлерин бирээни ол деп билим. Иччалаа-лаа школа коллектив арга-жоктан септетинерин кыздык турарлар. Ону кылдыр дээрге дозу чок. Доозу ада-нелер садып бээр болган. А чугай бар. Акша-тогерик үмөйи турар үеде дозу садар акша-ны ада-нелер кайыш тыя-рыг. Биза берге айтыртып.

Школазын кожини чавры-галында берипкел болганга, чаа школа тулары Сут-Хөл кожуун чаврыгалынын сонша паргалаттымыс айтырын болту дег. Азы кыдыг-кымы-гаар, орук-чирин багай суур дээр даяргы хүче чыл-зылтар ири бе?

Өөрелдиге, кижизилдиге, культуура туудуш харызыла-лыг. Бора-Тайганың Ондар Маржымал аттыг Култура бажынынга кирип келири-виске, бичин беш оол дошу-дурган тууду алган сыгып, хөөрелдин салып, аны тууду олурлар. Оларын дынапн каш-ла, сагымын уурап, мык Манчурэм карамак көстүп келди. Бо оолдар Култура бажынынын адым эгилээ, Тыва Республика-нын культуурамын алдар-дыг ажылдакчымыс, хоочун хөгжүмчү, сыгытмы, ат-ал-дарлыг өгбенис Маржымал Очурович Ондарнын эгелеп тургузуп кааны «Сараала» аас чогоал ансамблинин салгакчылары-дыр. Маржымал башкы чок болганын сонша бо ансамбль дүжүп калган турган. Клубтин амык метонин А. К. Хомайт ол ансамблин катан тургузуп алган, республика чергелиг хөөмөй көрүл-дизге белекенин органыры бо, Мында колдуу аныктар ажылдап турар, директору О. М. Ооржак. Боттарында чангыс-лаа техника чок, мычалаа-лаа дузалап ажыл-гайлыг.

Бо Култура бажыны чүгө кожуун өвс, республика каа эң улуг, дөмөк, чырык болган эки ажылдыг культуура одагарынын бирээни.

Култура бажынынын чайгы септелгени июнь 20-ге чедир доозуларын кызылдып турар, а чугайлашканын бүрүчү-биле доозулаан. Клубта хос өөрелдериң чөп, ажык-тыг ажылдап турар: видео-салонну, барны, садыгын ажылды алган. Боттарынын ажылдап алган акша-ны биле аныг-ыр чоруп тур-ган, баран сөөртүп ал, ийик-хемин лаардын, культуура-массалыг ажылдар этериче чарыглап турар. Чангыс өө-биле чугаалаар-га, боттарын боттары хандырттымыштып турар культуура бажынынынын бирээни.

Улам оруумуну улазын улам аныг шөйлүп, Алдан-Маадыр суурда Сэмбажик аттыг Култура бажынынын чедире берди. Бо Каа-ла анык коллектив. Ишти-ан-биле хой өвс кижн ажыл-

дал турар, директор Е. Ш. Ооржак, кол режиссер А. К. Сарыглар, чурукчу А. А. Сат олар. Моон мурунда ажылдап турганарын кош-каак ажылдап турар сайгарып калган клубту үр өвс ажыл-лаа-даа, өрү тыртып өскө-лөргөни сокуштуг контро-лынга чон өөрүшкү-биле чугаалап турду. Чон — улуг «иштеткечи» болгай. Ич-чангап бо Култура одагына чогуур үнелелди берип турары ол.

— Бо мыска үе иштинде малчын колданаарга чедип, концерт үндүрүп, ажил, амырларын союурган, сүй белектерин-даа сунду-вус. Оон амыда, «Магадан» чык көзөгө», «Алганы ты», «Ак-хок отчугаш» ишти кижитге темалыг кеңээлери бо-ла эрттир бис.

Бисте септелге кылар акша чок. Култура, кино болган туризм сайды Ч. Ч. Ондар келгеш, «Септелдиге дузалажыр мен» деп аазаан. Иччалаа-лаа ам-лаа сураг. «Азаашкынын үш чыл манаар» деп орус чончун үлегер домаан билер болгай бис. Манап-ла тур бис деп, директор Е. Ш. Ооржак чугаазын доосту.

Сут-Хөл кожуунуң культуура кидиленин эргелекчи Ю. М. Ондар алдан-маадырларын ажылы үнел-дери.

Сут-Хөл кожуунуң Иш-кин—эң ырак ажыл-агыйлар-ын бирээни. Мында баа-ла-терини чараш, дөмөк улуг Култура бажыны 1992 чылда ажылдап кирген. Моон алган көргө, 90 чыл-дарын эгезинде Сут-Хөл кожуунун культуура албан черлеринин материалдыг баа-зының, туудунге багай өвс кичээниги салып турганы илден.

Бо хүнерде Ишкенин Култура бажынына тус-кай эртемниг чангыс-лаа специалисттер чок. Эске чам-дык культуура одагарынга болаарга, мында ажыл арай шүшпөй деп болур. Ажыл-га-тынмай турар хос өөрелдер-лаа бар, аныг-бээр үнүүш-күн баар дээрге техника аймаа чок. Иччалаа-лаа амы шугу чорбайн турар деп болгай. Эвээш-биле-лаа болза, концерт, оюн-тоглаа болу бээр. Чүе дык культуура ажылдакчылары ий-чачымы оюн-тоглаа эртти-ри-биле кымыгарлаттымыс дээрин кижр бүрүч билер. Иччангап ажылдыга бер-дингеш, тускай эртем-бил-лиг, шимчегир, тыяныгар-сагынгыр кадрларын ши-лид аларындап ажыл кол хамдаржыр.

Школага-даа, культуура албан черлеринде-лаа кадрларын чедирбес ажылга улуг шалтыктыг. Келир үе-нин анык-өскенин өөрелди, кижизилдери, чонун культууразын бейдин, оларнын хостуг үенин чоптуг эртти-ре — алыс чангыс угла-нышыкынын. Иччангап чер-черлерде школа, клуб албан черлеринин материал-техниктиг баазаам, тууду-дур сайналар, эрижиреп турар-лаа болза, башкылар, культуура ажылдакчылары бар арга-курларын ажыл-лап тургап ажылдап тура-рынга өөрүсө арга чок. Урана БАЗЫР-ООД.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

Тургузучулары: ГЫВА РЕПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА СОЛ-ГАН СОЛУВУН КОЛ-ЛЕКТИВИ.

Кол редактор Н. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: В. С. Базыр (кол редакторуун оракачызы), А. В. Монгуш, А. О. Оксир (картысалгалы секретары), М. М. Саав (кол редакторуун оракачызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер күзөлдүрүчү чөр — 3-34-26; кол редакторуун оракачылары — 3-34-17; 3-33-91; харыскагалы секретары — 3-34-92; оракачылары — 3-45-93.

КИЛИШТИР: иштете амырлары — 3-34-19; 3-34-98; үзүтүр — 3-34-49; 3-36-13; көзөгө амырлары — 3-36-82; культуура өөрелдиге болган чогоал — 3-39-15; мезгелге оолаш шери — 3-37-11; озула — 3-34-39; 3-34-93; чаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үзүтүчүлөр — 3-41-41; солун келбей барганда — 3-57-92; 3-14-94; оукталары — 3-41-16; чараалар колдуу — 3-34-57.

Солун Россия Федерациянын Чараала болган мас-салы информация ченектеринин талазы-биле союу-дугулашканын чыгылаанын контрол болган бүртү-келден Иша доостур эргелекчи Аруттевтинге.

Өөртүктелген адуары — ИЮНОУ.

Солунда оракачыныг материалдарын авторларын оодалар редакциянын тургуз-лаа дүмүшкө бары оолу. Амыттынган санаары болган өске аа фактылары, амындаары дээр авторлар боттары харыскагалыг.

Иша Республиканын Пар-лаа болган информация талазы-биле Курин комите-тинин тигорфиялары: Кы-зыл, Шегенки болган Кравченко кудумчуу, ба-жын №1.